

Nøkkelord – noen sentrale ord i Lommedalens industrihistorie

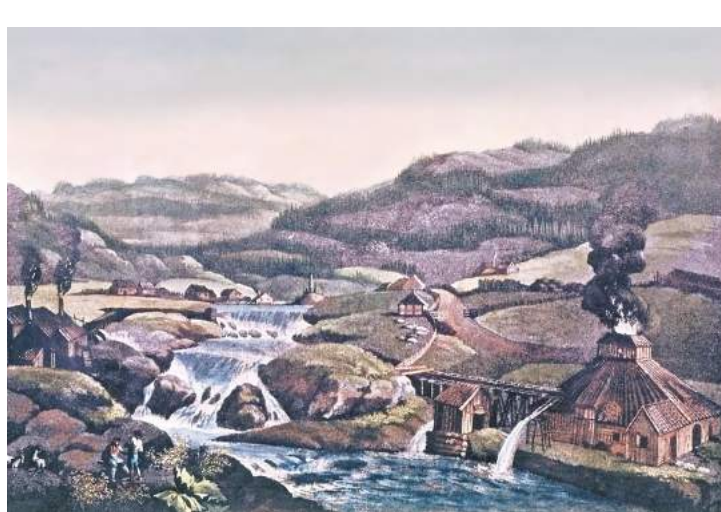
Ord i teksten som er skrevet i kursiv er nøkkelord som er forklart i tabellen under.

Damkrone	Toppen av en demning, evt. med overløp, delen som er over laveste vannstand.
Demning, dam	En demning er en barriere for å samle vann til et magasin, eller regulere vannføringen i en elv. Dam brukes også i samme betydning, men er egentlig det magasinet som demningen demmer opp.
Hammerverk – typer: stangjernhammer, finhammer, kleinsmie, spikerhammer	Et hammerverk var en vannhjulrevet hammer bestående av hammerhode, hammerskaft, løftmekanisme og en fjær som forsterket slaget. En stangjernhammer hamret ut rjern til stangjern og hadde et tungt hammerhode. Kleinsmie, finhammer og spikerhammer hadde lettere hode, og rasere slagtakt.
Jernutvinning – ovenstyper	Utvinning av råjern ved å skille jern og slagg i jernmalm ved oppvarming (jernverk).
Kjerråt, fra tysk: Kehrrad = vendedjul	Transportsystem med endeløs kjede eller kjetting med to vendedjul, f.eks. for å frakte tømmer opp en åsside.
Kvern – innretning for knusing og maling	En innretning til knusing og maling av f.eks. korn, bestående av to hjulformede steiner som ligger med flatsidene mot hverandre. Oversteinen roterer, kornet mates inn mellom steinene og blir malt.
Kvern – anlegg med en kvern	Kvern brukes både om selve maleinnretningen og om anlegg med en enkelt kvern med hus, drivmekanisme m.m. Ble ofte drevet av kvernkall.
Kvernkall – åpen maskin som utnytter vannets hastighet	En kvernkall er en primitiv vannmotor med vertikal aksel og flate treskovler, her i landet oftest skråstilte. En vannrenne leder vann som i en vannstråle som treffer skovlene. Hastighetsenergien i vannet får kvernkallen til å rotere. Veilegnet til drift av kverner, med oversteinen festet til akselen som er ført gjennom understeinen.
Laftedemning, kistedemning	Demning av tre, vanligvis malmfuru, bygget etter samme prinsipp som laftede tømmerhus med liggende stokker felt inn i hverandre. Skrånede vegger, fyllt med stein og tettet med rosentorv (gresstorv).
Masovn smelter jernet og tapper det ut	En masovn er en lukket ovenstype til framstilling av råjern. Jernmalm og trekull fylles på fra toppen, og jernet tappes ut i bunnen. Den produserte mye renere, men også sprødere, jern enn renneverksovnene.
Mølle – anlegg med flere kverner	Et større anlegg med flere kverner som drives av vannhjul, vindmølle, turbin eller (elektro-) motor. Brukes også om innretninger som knuser/maler med valser.
Oppgangssag	En oppgangssag har et eller flere rette sagblad som beveger seg opp og ned. Vanligvis drevet av et vannhjul, også lokomobil (dampmaskin på hjul) ble brukt.
Renneverksovn, rennherd smelter ikke jernet, tapper ut slagg	En renneverksovn (rennherd) er en åpen ovenstype til fremstilling av råjern. Jernmalm, trekull og kalk fylles i en grop med tvungen lufttilførsel fra bunnen. Slaggen tappes ut, jernet blir liggende igjen som en klump.
Vannhjul – åpen maskin som utnytter vannets vekt	Et vannhjul er et hjul med oftest horisontal aksel og skovler rundt kransen. Det drives rundt av fallende eller rennende vann og omgjør vannets energi til rotasjonsenergi.
Vannkraftmaskin	En maskin som omsetter energien til vann som faller en viss høyde til mekanisk energi.
Vannturbin – lukket maskin som utnytter vannets trykk omsatt til hastighet	En vannturbin består av et ledeapparat (ledeskovler, dyse) som fører vannet inn på turbinhjulet med skovler, hvor skovlene avbøyer vannstrømmen og setter tubinhjulet og derved drivakselen i bevegelse.

Bærum Verks historie

Kongen - Kong Christian 4 (1610 – 1624)

Bærumns jernverkshistorie begynte på slutten av 1500-tallet da det i «Vestre Bergum» ble gjort funn som så meget lovende ut av jernmalm. Kong Christian IV sluttet kontrakt i 1610 på åremål med Paul Smelter, kongens bergverksmann, som på egen bekostning skulle bygge smeltehytte i Bærum Jernverket ble drevet av Kongen i perioden 1610 - 1624. Den første smeltheytten lå ved Wøyen gård, den neste ved Gommerud. I 1615 ble det kjøpt inn fire gårder for å samle jernhyttene i Bærum til ett stort verk. Dette bidro til at Bærumns Verk ble det ledende i Akershus og at jernhyttene i Oslo ble nedlagt. Ovnene var først *renneverksovner*, men i 1622 bygget Tobias Kupfer den første *masovnen* i Norge, «Hohe Ofen», som uheldigvis revnet etter første gangs bruk. Den ble reparert, men fungerte aldri tilfredsstillende.

Bærumns Verk – C.A. Lorentzen håndkolorert kobberstikk 1786.

Det Norske Jernkompani (1624 – 1640)

Fra 1624 overtok Jernkompaniet bestående av Bærum, Hakadal, Eidsvoll og Fossum Jernverk driften, men med dårlig lønnsomhet. Etter en stor vannflom i 1638 som ødela *dammer* og driftsbygninger, ble Bærumns Verk lagt ned i 1641.

Gabriel Marcellis (1641 – 1664)

Nederlenderen Gabriel Marcellis kjøpte Verket i 1641 og flyttet anlegget til der det er i dag. Den lokale jernmalmen hadde tatt slutt og fra nå ble det hentet malm fra verkets egne gruver på Sørlandet. Den ble skipet til Sandvika og fraktet til verket med hest og slede på vinterføre. I 1643 lot han Reinhart Stiger bygge en dobbel vallonsk *masovn* som smeltet magnetitt og leverte renere jern. Produksjonen var stangjern, spiker, kanoner og kuler.

Familien Krefting (1664 – 1769)

I 1664 overtok familien Krefting Verket. To kvinner, enkene Anna (Annichen) Krefting Felber (1634 - 1701) og Anna Krefting Vogt (1683 – 1766) styrte Verket med dyktighet og fasthet mesteparten av denne tiden.I Anna Krefting Vogt's tid ble Verket regnet som det største i Norge, og det hadde stor betydning for Norge under den store nordiske krig (1709 – 1721). I 1762 brant hovedbygningen på Bærumns Verk, som da hadde stått siden 1678. Den ble gjenoppbygget, og sto ferdig i 1764.

Conrad Clausen (1773 – 1785)

I 1773 overtok den 19-årige Conrad Clausen driften av Verket. Han hadde allerede fått god skoling i bergverksdrift i utlandet, og verket fikk nå sin kanskje viktigste periode. Ny *Masovn*, engelsk-vallonsk dobbeltovn, ble bygget og forbedret i tiden 1768 – 1782. Den var vellykket og driftsikker, og var i drift til 1874.

Peder Anker (1791- 1824)

Peder Anker var eier av både Bogstad-godset og Bærumns Verk. Under høykonjunkturen i 1790-årene bygget han Ankerveien fra Bærumns Verk over Fossum, forbi Sognavnsgruven til Maridalsvannet, og flyttet Spikerbrukhammeren dit. I 1808 brast Trehørningsdemningen med store skader til følge, bl.a. ble Vigfoss *hammer* tatt. Bærumns Verk besto nå av *masovn* og *stangjernhammer*.

Lomma – geografi og historie

Elva Lomma renner gjennom Lommedalen, og har gitt dalen dens navn. Men dens kilder er langt inne på Krokskogen: Lille Lomma kommer fra Gyrnhaugjerna (607 moh), mens Store Lomma starter i Ringsmyrene (560 moh) nord for Lauvlia. Lille og Store Lomma løper sammen ved Tverrelva (225 moh). Derfra og til elva møter lselva nedenfor Vøyenfallet (22 moh) og de sammen blir til Sandvikselva heter den bare Lomma.

Lomma var ei typisk flomelv med bare forholdsvis små vann i forhold til størrelsen på nedbørfeltet. Det samme gjaldt sideelvene, eller kanskje heller sidebekkene til elva. Størst er Vesleelva, der Trehørningsvassdraget renner ut i Lomma ved Amot.

Det store nedbørsfeltet sammen med fosser med passende fallhøyde gjorde Lomma attraktiv som drivkraft for kraftkrevende aktiviteter da disse begynte å utvikle seg i Norge på slutten av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet. Fra da av og helt til begynnelsen på 1900-tallet ble det anlagt *møller* og sager, og senere også elektrisitetsverk i elva. Funn av drivverdig jernmalm på slutten av 1500-tallet i områdene under Tanumplåtaet og Eineåsen ga grunnlag for å anlegge smelteverk med *hammerverk*, først ved Wøyen gård, så på Gommerud. Ved Wøyen ble det i 1622 bygget den første *masovnen* i Norge.

Masovnen fra 1768 – C.A. Lorentzen håndkolorert kobberstikk 1786.

Det krevdes jevn tilgang på vannkraft for å drive belgene til *masovnen* og som drivkraft til *hammerverkene*. Det ble derfor allerede tidlig anlagt en rekke *demninger* i Lomma og i sidebekkene, noen for å danne vannmagasiner, andre som *fangdemninger* for å samle og gjennom renner og rørledninger lede vann til *kvernkaller*, *vannhjul* og turbiner, øke fallhøyden for disse og sørge for korttidsreservoarer. Dette temnet i noen grad flommene i elva, men flom var likevel et problem ved store nedbørmengder og/eller sterk snøsmelting. Nå står de fleste *demningene* åpne, og Lomma er igjen ei flomelv.

En slik utvikling i industriell retning krevde også god tilgang på råstoffer. Jernmalm er allerede nevnt. Lommedalen er omgitt av store skogsområder. Jernproduksjonen krevde mye trekull, som ble brent i lokale kullmiler eller ble fraktet langveis fra. Elva ga også drivkraft til tallrike sager. I tillegg var den også egnet som fløtningselv, og det ble fløtet tømmer der så sent som i 1967.

Lommedalen var en jordbruksbygd med husdyrhold og kornproduksjon. Det var behov for å få kornet malt til mel, og i elva ble det derfor tidlig anlagt en rekke anlegg for maling av korn, fra primitive *kverner* til store *vannhjulsdrevene møller*. Det har derfor vært stor aktivitet av mennesker i og langs Lomma i mer enn 500 år, særlig i den nedre delen fra Guribysaga og ned forbi Vøyenfallet. På 12 km faller elva 165 meter i flere fall som hver for seg var av en håndterlig størrelse, slik at de ganske enkelt kunne bygges ut selv med ganske enkel teknikk. Det har satt sine spor, spor som fortsatt består. Noen av de gamle, og mange av de nyere kulturminnene er godt synlige fortsatt. Denne brosjyren gir informasjon om hvor de er og hva de var.

Familien Wedel Jarlsberg (1824- 1898)

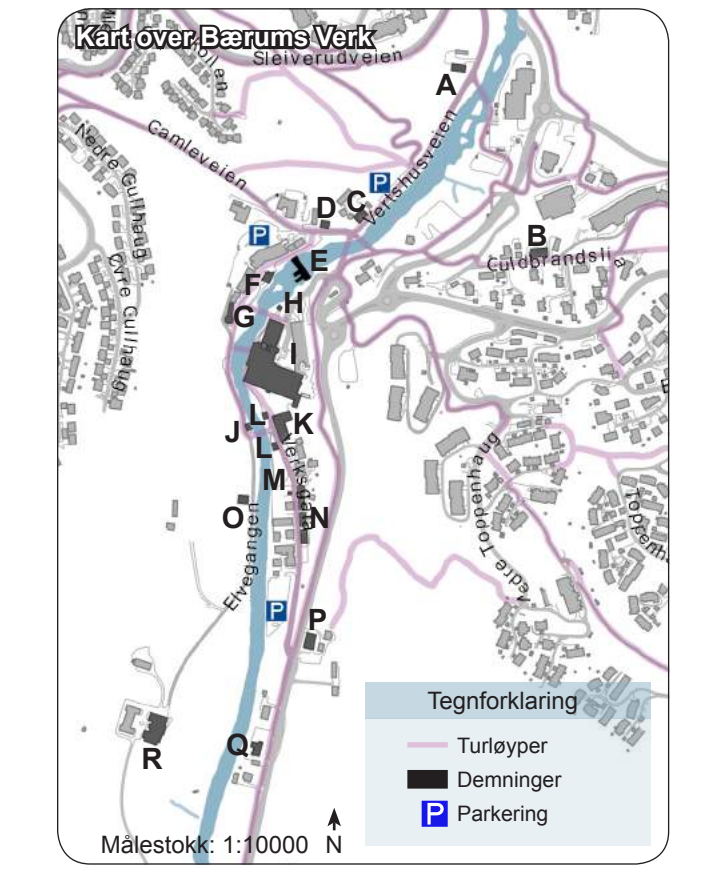
I 1824 ble grev Herman Wedel Jarlsberg eier av jernverkene, og ved hans død i 1840 ble driften overtatt av sønnen, baron Harald Wedel Jarlsberg. *Masovnen* fra 1768 var i drift frem til 22. mai 1874, da den ble blåst ned for siste gang. Bærumns Verk var da det siste jernverk i Norge. Virksomheten ble lagt om til jernstøperi med tilhørende mekanisk verksted.

Familien Løvenskiold (1898-)

I 1889 ble Bærumns Verk omdannet til et interesseselskap, bestående av baron Harald Wedel Jarlsberg's arvinger og Carl Otto Løvenskiold. Senere ble Verket gjort om til aksjeselskap, og inngår i dag i Løvenskiold – Vækera konsernet. Den store brannen i 1924 ødela alle bygninger unntatt gassbygningen. Støperiet ble nedlagt i 1964, og driften omlagt til trevareindustri, blant annet produksjon av dører. Stedets fredede bygninger, samt prisbelønnet arkitektur- og restaureringsarbeid, dannet grunnlaget for et unikt handels– og håndverkscenter. En videreutvikling av Handelsstedet Bærumns Verk fant sted i 1997, da Verkets gamle produksjonslokaler ble bygget om.

Bærumns Verk – stedsbeskrivelser

Dette er samlebetegnelsen for hele området hvor Bærumns Verk, jernverket, hadde sin hovedvirksomhet med tekniske installasjoner, kontorer og boliger. På den andre siden av brosjyren er Bærumns Verk markert med tallet 10.

A og B: Kuba og Kreta

Toetasjes mursteinsbygninger som ble bygget omkring 1900 som boliger for arbeiderne på Verket. De representerer et stilbrudd med eldre arbeiderboliger. Navnene er såkalte nedsettende navn, som henspiller på at her var det mye nabokangel.

C: Vertshuset

Norges eldste vertshus, oppført ca. 1640 etter kongelig befaling. Skjenkested og samlingssted for verksfolket og langveisfærende på vei i retning vest over Bergenske Kongevei. Vertshus til ca. 1890, deretter legekontor og bolig. Restaurert i 1987, og er i dag restauranten Værtshuset Bærumns Verk. Bygningen er fra ca. 1740, men deler av den kan være fra ca. 1640.

D: Vekterstua

I 1741 ble fuldmægtig Larsen myrdet på Verket. Det ble da besluttet å ansette en vekter, og i 1742 ble det bygget en egen vekterstue. Den har senere blitt bygget om flere ganger.

Naturen

Når du vandrer langs Lomma kan du oppleve eldre edellauvskog med stort mangfold av lauvtrær og planter. Den fuktige leirjorda er grobunn for forskjellige treslag som ask, alm, hegg, gråor, lønn, selje, rogn og bjørk. Og du kan finne ulike planter som for eksempel skogsalat, trollbær, liljekonvall, firblad og staselige bregner som strutseving. Området har også et rikt fugle- og dyreliv. Både Norges nasjonalfugl fossekallen og den svært vakre vintererla hekker her.

Vintererle. Foto: Jostein Myre.

Området fra Giltredammen og nordover til Guribysaga, samt Vesleelva opp til Bruløkka er beskrevet å ha svært høy naturfaglig verdi. I Miljødirektoratets naturbase står følgende: "Konklusjon/forvaltning: Lomma er en viktig landskapsøkologisk korridor i et intensivt drevet kulturlandskap. Sammen med Sandvikselva/lselva danner Lomma en sammenhengende korridor fra sjøen til marka. Inngrep som fragmenterer grøntkorridoren må unngås. Arealer som ligger i tilknytning til andre registrerte lokaliteter er særlig viktige. Funn av elvemusling, sterke vilinteresser og en generell rik ferskvannsauna tilsier verdi som svært viktig (A verdi)."

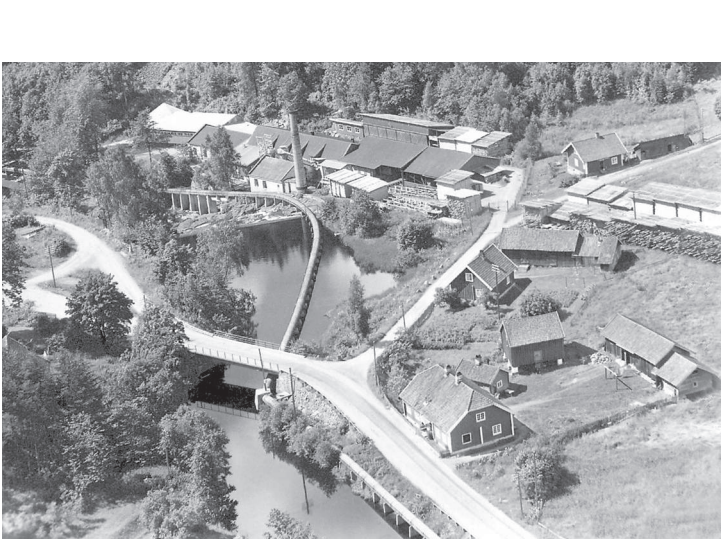
Jernutvinning i Bærum

Malmgruvene fra ca. år 1600 i «Vestre Bergum» lå på Eineåsen og i bratta under Tanumplåtaet. Jernmalm fra disse ble allerede på 1590-tallet fraktet til Sandvika, så skipet til Oslo, og deretter fraktet til Kongens jernhytter langs Akerselva. Jernmalmen var jernglans, og ikke magnetitt som ellers i landet. Begge deler er forbindelser av jern og oksygen, men jernglans er lettere å smelte. Dette var nok en viktig grunn til at Kongen lot Paul Smelter anlegge smeltheytte i Bærum, og at han senere la ned sine eldre hytter langs Akerselva, siden malmen fra gruvene i nærheten der var magnetitt.

Renneverksovner, også kalt *rennherder*, var den tidens primitive smelteovner. Finknust malm ble sammen med trekull og slaggdannende kalkstein lagt i en åpen, steinsatt grop med kanaler for luft inn og smeltet slagg ut. Jernet ble liggende igjen som en hvitglødende, men ikke smeltet klump, i gropen. Denne ble så bearbeidet ved hamring, først for å få vekk restslagg, deretter til jernstenger, handelsvaren stangjern, som var godt og seigt smijern, men dårlig egnet til støping.

Masovnene kom tidlig på 1600-tallet. De hadde større volum, var lukket, og kunne oppnå så høy temperatur at jernet smeltet fullstendig. Jernmalm og trekull ble fyllt på fra toppen, og det flytende jernet ble tappet ut i bunnen, hvor det ble støpt direkte i former eller som rujern til videre bearbeiding i *hammerverk*. I disse ble rujernet bearbeidet videre til handelsvaren stangjern, eller direkte til produkter som spiker. Støpejern er sprøtt, stangjern er seigt og smidig. *Masovnene* ga høy nok temperatur til også å smelte magnetitt direkte. Fra 1641 kunne derfor malm fra de Bærumns Verks eide gruver Solberg ved Arendal og Langø ved Kragerø smeltes med hell, og gruvene i Bærum gikk ut av bruk.

Forbedrede masovner og nye smeltemetoder på 1850-tallet gjorde det mulig å erstatte trekull med mye billigere steinkull i smelteprosessen, og samtidig forbedre jernkvaliteten. Dette utkonkurerte jernproduksjonen ved Bærumns Verk.

Bærumns Verk 1954 med rørledning til Verksfossen el.verk.

E: Demninger i Verksfossen

I forbindelse med jernverket har det vært flere *demninger* i Verksfossen. Først fire *laftedemninger* i selve fossen fra før 1719, til dels bygget i Gabriel Marcellis tid. Disse drev blåsebelger til *masovnen* og *hammerverk* ved fossen. Anna Krefting Vogt fikk så bygget Vertshusdammen hoved*demning* ca. 1720, 62 ½ alen (40 m) lang. Fra den gikk vannrenner for drift av blåsebelger, to *kverner*, valseverk og hammersmier, noen på østsiden, andre på vestsiden. Denne ble så erstattet av dagens *steindemning* med betong krone og overløp, muligens i forbindelse med elektrisitetsverket fra 1925. Bare den siste er synlig i dag.

F: Fyrhuset

Den store brannen i 1924 ødela alle bygninger unntatt gass-bygningen. Nytt fyrhus ble bygget samme år. Fyrhuset produserte damp til tørking av trematerialer. Dampkjelen fra Thunes Mek. Verksted er restaurert og inngår i kafélokalene. Bygningen ligger flott til ved Verksfossen og er lett synlig med sin store skorstein.

G: Gassbygningen

Særpreget, åttekantet bygning med tilbygg bygget ca. 1870 for å forsyne verksteder og smie med gass utvunnet av kull for belysning. I 1893 ble det installert en likestrøms «lysmaskin» på Verket, men gassbygningen var likevel i drift til 220 V vekselstrøm fra Spikerbrukfallat kom i 1914.

Gassbygningen med en av Verkets mange skulpturer.

H: Brannstasjonen

Bygget ca. 1750 for å huse nødvendig brannredskap som slanger, sprøyter, håndsprøyter, lærspann og økser. «Kassene» på bakveggen måtte bygges på for å få plass til dragene til brannvogna. Den fungerte som brannstasjon til 1920-årene.

I: Masovnstøperibygingen

Det har vært flere *masovner* på Bærumns Verk gjennom tidene. Den første fra 1643 var Reinhart Stigers vallonske dobbeltovn. Den ble avløst av en engelsk-vallonsk dobbeltovn, bygget og forbedret i tiden 1768 – 82, og i drift til 1874. Den ble erstattet av jernstøperi med tilhørende mekanisk verksted frem til 1964. Spesialiteten var ovner, men også andre produkter som fyrtårn (Færder) og støpejernbruer (Løkke bro) ble laget. I dag er bygningen et moderne kjøpesenter. Rester av den siste *masovnen* er fortsatt synlige i kjelleretasjen, og bygningen huser også et ovnsmuseum.

Opplevelser langs Lomma

J: Verksfossen elektrisitetsverk - turbinbygningen

Ved vestenden av den nedre brua nedenfor fossen ligger et lite hus som i dag huser en fotografs atelier. Fra brua kan man når det ikke er flom se en spiralformet formasjon i grunnmuren. Det er utløpet fra *vannturbinen* i kraftverket fra 1939, det som hadde inntak fra Mølladammen og rørledning på vestsiden av elva. Installert effekt var 240 kw vekselstrøm. På vestsiden av elva opp til Vigfoss er det rester av bærebukker i elva, bortsett fra fundamentet til en bærebukk nedenfor fyrhuset. I Verksfossen var det før dette installert en likestrøms «lysmaskin» i 1893, og deretter i 1925 en *vannturbin* med vekselstrømsgenerator på østsiden av elva. På østiden av fossen mellom de to øvre gangbruene står det fortsatt to støpte bærebukker som kan være etter rørledningen til den siste.

K: Hovedbygningen

I 1762 brant hovedbygningen på Bærumns Verk, som da hadde stått siden 1678. Den ble gjenoppbygget under Anna Krefting Vogt, og stod ferdig i 1764. Den fungerte som hovedbygning til 1820-årene, og ble deretter benyttet som bestyrerbolig og kontor.

L: Portnerstuene

Portnerstuene ble bygget under Conrad Clausen omlag 1775 som kontor og hvilestuer. Restaurert i 1985 og brukes i dag til butikker.

M: Klokkeboden

Klokkeboden i Verksgata ble bygget ca. 1800. Klokkens klang styrte livet på Verket i årenes løp. Den kalte til arbeid kl. 0600, til dugurd kl. 0900, og til arbeidsslutt kl. 1800. Den ringte også til fest, til sorg og glede. I dag brukes boden til butikk og servering.

N: Verksgata

Verksgata var avslutningen på den gamle veien fra syd til Verket. Her ligger fortsatt noen av de gamle bygningene fra 1760-tallet. Verksgata 1, 3 og 5 er arbeiderboliger på 110 kvm fordelt på tre leiligheter. Verksgata 7 er en formannsbolig for en familie. Restaurert 1984/85 og brukes nå til produksjon og salg av husflid og kunsthåndverk.

Verksgata sett fra nord med klokkeboden til høyre.

O: Ishuset

På vestsiden av elva ligger en bygning av murt gråstein delvis gravd inn i den bratte elvskråningen. Dette er ishuset til Bærumns Verk, bygget på 1700-tallet, hvor de oppbevarte skåret is til kjøleformål.

P: Stortinget

Stortinget ble bygget ca. 1850 som bolig for en rekke familier. Bygningen fikk navnet på grunn av beboernes ivrige diskusjoner om rikspolitikken ved Norges frigjøring i 1905. Restaurert 1986. Bak Stortinget ligger det gamle hjulmakerverkstedet Rulla.

Q: Skolebygningen

Skolen ble bygget i 1900 som en ny og tidsriktig skole, med lærerleilighet i annen etasje. Den ble nedlagt som småskole i 1934. Bærumns Verks Handelseforening flyttet dit i 1936. Restaurert 1987, nå i bruk som butikk.

R: Hovedbygningen «Slottet»

Baron Harald Wedel Jarlsberg overtok Verket i 1849, og fikk bygget ny hovedbygning etter tegning av arkitekt Nebelong, som også var arkitekt for Oscarshall. Familien Løvenskiold bor der nå. Slottet og parken rundt det er privat område.

Lomma – stedsbeskrivelser

1: Sandbrofoss - Guriby Sag

Saga ble startet av brødrene Rytterager i 1855 som Sandbrofoss Sagbruk, da som *oppgangssag* drevet av *vannhjul*. I 1906 ble den kjøpt av Gudbrand Olsen. Da var det også en dampdrevet sag der. I 1925 skaffet "Olsekara" en *vannturbin* med elektrisk generator for å drive saga og et nytt høvleri. Sagbruket ble fornyet i 1963. Guriby Sag ble nedlagt i 1986, men sagbygningene med maskiner står der fortsatt på vestsiden, *demningen* med rørdledning til turbinhuset likeså. Guribysaga er det sagbruket som var lengst i drift av alle sagbruk langs Lomma. Bærums Verk hadde første retten til å fløte tømmer i Lomma. Fløtingen startet i 1923, og "Verksrenna" på østsiden av elva er sprengt ut for dette formål. Den er fortsatt godt synlig, og fungerer i dag som overløp. Det er ikke mulig å krysse elva her.

Guriby Sag med rørdledning.

2: Vesleelva/Lomma - Åmotsdaga

«Åmotsdaga» eller "Kristen O. Aamodt - Sag og Høvleri" lå ved elvemøtet mellom Vesleelva og Lomma, og hørte til gården Aamodt (Elvemøte). I 1616 finnes *oppgangssaga* "Omodtz Saug" nevnt i et domsbrev om sager i Vestre Bærum. Fra vinteren 1895 var det en sag drevet av en lokomobil på Åmot. Den første elektriske saga med strøm fra egen *vannturbin* på 25 hk ble anlagt i 1906. Ny gråstein*demning*, *rørgate* og *vannturbin* på 75 hk ble bygget i 1912. Natt til fredag 28. juli 1961 brant sagbruket ned, og sagtoma er i dag bevoakt med kratt. *Demningen* i Vesleelva ovenfor Vensåsbrua slik den sto i 1923 med *dam* og deler av rørdledningen er fortsatt synlige.

Åmotsdaga – demningen med inntak til rørdledningen.

3: Johnsrud – Johnsrud sag, mølle og trevarefabrikk

Snaue 800 m lenger ned langs elva ligger det neste drivverdige fossefallet. Her har det vært sagbruk helt siden år 1636. Fra ca. 1850 lå Johnsrud *oppgangssag* og *mølle* der, drevet av et *vannhjul*. I 1881 ble også Johnsrud Kasse- og Trevarefabrikk etablert her, og det ble installert en *vannturbin* for drift av sag, *mølle* og kassefabrikk. Virksomhetene fikk eget elektrisitetsverk

Verksfossen elektrisitetsbygningen - turbinbygningen.

12: Fotballbanen «Petra»

Petra var navnet på fotballbanen til Bærums Verk Idrettsforening. Påbegynt i 1939 og i bruk til 1968, da Rykkinnutbyggingen startet. I de senere år er banen blitt beplantet med bjørk.

13: Glitredammen med demning

Glitredammen har vært oppdemt som vannmagasin siden 1600-tallet, i tiden frem til 1792 med *laftedemning* for å skaffe driftsvann til *hammerverkene* som lå ved fossen. Den ble erstattet av en gråsteins*demning* i 1914 da Spigerbrukfallets elektrisitetsverk ble anlagt. Dagens *demning* er bygget på denne, men med krone og overløp i betong fra fornyelsen av elektrisitetsverket i 1982.

14: Spikerbrukfallet hammerverk

Spikerbrukfallet har gitt kraft til mange *hammerverk*. Det første var en *stanghammer* med hammerhode på 720 kg som var i drift 1621 - 1644. Det siste fra 1774 hadde *stangjernhammer*, *spikerhammer* og *kleinsmiehammer*. Det ble nedlagt i 1792 av Peder Anker, og fraktet på den da nye Ankerveien til utløpet av Skjersjøelva ved Maridalsvannet, dit det fortsatt heter Hammeren.

Spikerbrukfallet i flom.

15: Spikerbrukfallet elektrisitetsverk

Spikerbrukfallet elektrisitetsverk ligger på vestsiden av Lomma snaue 400 m nedstrøms *demningen*. Det ble bygget i 1914 med to Francisturbiner, hver med en vekselstrømgenerator på 175 kW. Fallet fra Glitredammen er ca. 25 m inklusive *demningen*, rørdledningen var laget av trespil. Elektrisitetsverket ble lagt ned i 1975. I 1982 ble turbinbygningen påbygd og et nytt aggregat på 380 kW ble installert. Det produserer fortsatt til nettet når det er tilstrekkelig vannføring i Lomma. Den gamle delen av bygget er nå museum, og omvisning kan avtales.

16: Løken bro

Brynsveien (Bryn = Bruvin, enga ved brua) krysser Lomma på Løken bro (Løkjibrua), en steinhvelvbrua bygget i 1905. Her er Lomma på det smaleste, og her har det tidligere vært mindre, nå fjernede bruer. Dessverre har det helt inntil brua på vestsiden blitt bygget en betongbrua for vannledning og på nordsiden en gangbrua, så det er nødvendig å gå ned til elva for å få et slags inntrykk av den nå. Nedenfor brua er det en mye brukt badeplass.

GURIBYSAGA

på 37 kW likestrøm i 1915. Det ble i 1946 bygget en ny betong*demning* som *fangdemning* til elektrisitetsverket. Nedlagt ca. 1980. *Demningen*, deler av rørdledningen og deler av turbinen er fortsatt synlige i dag sammen med fundamentet til et *vannhjul*.

4: Løkkafossen – Lommedalen Trevarefabrikk

Ytterligere 800 m nedenfor Johnsrudsaga er det enda et drivverdige fossefall, Løkkafossen. Her lå Lommedalen Trevarefabrikk, etablert 1898. Det ble installert *vannturbin* for et elektrisitetsverk på 25 kW likestrøm i 1922. *Demningen* ble sprengt etter at fabrikkene ble nedlagt tidlig på 1970-tallet, men restene etter både den og Francisturbine er fortsatt godt synlige. Også her er det tømmerrenne for tømmerfløting til Bærums Verk.

5: Lommedalen meieri

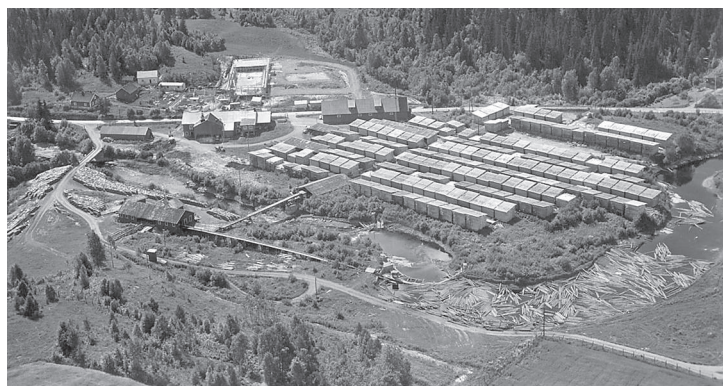
På 1880-tallet var det vanlig å bøndene i Lommedalen fra hver sin vogn solgte melken direkte til forbrukerne. I det lange løp var dette uholdbart, og løsningen ble eget meieri. I 1897 ble det kjøpt tomt av Nedre Haug gård for kr. 410,40, og en meieribygning ble reist. Ved starten leverte 32 gårder ca. 900 liter melk daglig. Etter krigen forandret forholdene seg. Melkeproduksjonen ble ulønnsom, bøndene gikk over til korn, og meieriet ble nedlagt i 1967. Bygningen står fremdeles, og huser blant annet en databedrift.

Demningen ved Mølladammen – inntak til BV elektrisitetsverk.

6: Mølladammen

Fossen nedenfor *demningen* til Mølladammen var allerede rundt 1600-tallet drivkraften til Eine-kvenna, *kornkvema* til gården Eine. Bærums Verk fikk bevilning i 1743 til en bygdesag som skar til Verket og "almuens fornødenhet". Det er ingen synlige spor etter disse tidlige aktivitetene, men det er det for de tre følgende. Selve Mølladammen var i mange år et samlingssted om sommeren for soling og bading.

Bærums Verk Sag og Høvleri 1954. Merk tømmerlageret på elven.

Løken bro 1915.

17: Wøyen Gård

Wøyen gård er den største gården i Bærum. Den er fra eldre jernalder (500 f.Kr. til 550 e.Kr.) og skilt ut fra sentrumgården Berger. Navnet kommer av «vad-vin», beitemarka ved vadededet. Det gamle lokale navnet var «Vuis». Den var i 100 år eid av Kreftingfamilien på Bærums Verk. Fra 1759 og i hundre år var det teglverk på Wøyen, med produksjon av murstein og takstein. Fra 1918 til 1956 var det et guttehjem for opptil 80 gutter på der. Fire av de gamle husene på gården er fredet. I forbindelse med vannledningsarbeid ved gården, ble det funnet ardspor (spor etter ploing) fra eldre steinalder og spor etter et 44 meter langt vikingtidshus.

Stanghammer – C.A. Lorentzen håndkolorert kobberstikk 1786.

18: Vøyendammen og Vøyenfall

Siden 1600-tallet har Vøyendammen vært oppdemt som vannmagasin for sag, *mølle* og elektrisitetsverk i Vøyenfall. Lomma ovenfor Vøyenfall har derfor vært demt opp i flere omganger. Her var det *mølle* med to *kverner* på 1600-tallet, og en stor *oppgangssag* fra samme periode. Der sto også Tobias Kupfers mindre vellykkete *masovn*. I 1899 ble det installert «en elektrisk Motor», som forsynte mølla og Wøyen gård med 4 kW likestrøm. Den nåværende *demningen* med påbygg i betong ble bygget rett før krigen i forbindelse med nytt Vøyen elektrisitetsverk på 100 kW vekselstrøm. Den 140 m lange rørdledningen til elektrisitetsverket er i forfall, men fortsatt godt synlig. *Kvernkallen* som står der nå er fra Setesdal, flyttet til Øverlandselva i 1963, derfra og hit i 1975. Dagens *mølle* er gjenoppbygd i 1963 etter at forjengeren brant ned i 1960. *Mølledriften* ble nedlagt i 1972.

19: Elvemøtet Lomma/Isielva

Vel 300 m nedstrøms *demningen* ved Vøyenfall møtes Lomma og Isielva og blir til Sandvikselva. Både laks og sjørøret vandrer opp Sandvikselva for å gyte, men Vøyenfall hindrer dem i å komme videre opp i Lomma. Selv om den er kort, er elvestubben opp til fossen en god fiskeplass, særlig når det er god vannføring i Lomma.

7 Bærums Verk Sag og Høvleri

Retten ovenfor brua til Lommedalen kirke lå Bærums Verk Sag og Høvleri, bygget 1938. En inntakslense tvers over Mølladammen snaue 200 m oppstrøms fra brua stoppet tømmerstokkene i et flytende tømmerlager. Fra dette ble tømmeret tatt opp og fraktet med *kjerratt* til sagbruket på nordsiden av *dammen*. En annen *kjerratt* fraktet skuren til høvleriet og trelastlageret på

sydsiden. Festene til inntakslensa på begge sider av *dammen* og fundamentet til *kjerratten* opp fra denne er fortsatt synlige, likeså fagverksbrua som bar *kjerratten* til høvleriet. Saga var fortsatt i drift i 1954.

8 Bærums Verks mølle

I fossen nedenfor brua anla Bærums Verk en gråstein*demning* for drift av sin *mølle* fra ca. 1820. Denne var i drift til 1917, og den toetasjes *møllebygningen* ble revet i 1929. *Demningen* og murene etter mølla er fortsatt synlige, og noen rester av *møllesteiner*.

Bærums Verks Sag og Høvleri – fagverksbrua fra sag til høvleri.

Vøyenfall med demning, kvern og rørdledning til elektrisitetsverk.

Fin fangst nedenfor Vøyenfall!

Lommavassdraget i et netteskall

- Lengde fra Guribysaga til møtet med Isielva 12 km
- Fall fra Guribysaga til møtet med Isielva 165 m
- 11 oppdemte vann (magasiner)
 - 1 i Lille Lomma (Plassedammen)
 - 2 i Store Lomma (Nibbitjern, Kampevaddammen)
 - 2 i Lomma (Svartjerna, Johnsrudtjern)
 - 4 i Trehørningsvassdraget (Trehørningen, Byvann, Småvanna, Aurevann)
 - 2 i Burudvannsvassdraget (Øyervann, Burudvann)
- 10 større og mindre bruksdammer
- 10 større og mindre møller
- 9 sagbruk (siste lagt ned i 1986, Guriby Sag)
- 10 elektrisitetsverk (kun Spikerbrukfallet er i drift)
- -4 for allmen bruk i Vestre Bærum

Tekst, foto, kart og layout

Denne brosjyren er utarbeidet av Bærum Elveforum og Bærum kommune og er utgitt i 2017. Prosjektleder Terje Bøhler (Bærum Elveforum). Den naturlige skolesekken ved Miljødirektoratet støtter arbeidet økonomisk. Se www.naturesekken.no.

Tekst

- Odd Tore Saugerud, DNT (hovedforfatter)
- Harald Kolstad
- Margit Nielsen
- Odd Willy Lørstad
- A. Morgan Olsen
- Kristin Bjartnes
- Terje Bøhler

Foto

Forsidefoto: Verksfossen i flom, fyrhuset i bakgrunnen
Gamle fotografier: Bærum Bibliotek
Foto: Odd Tore Saugerud, DNT

Kart og layout

Andrea Mist Bjørnsdóttir, Bærum kommune

9: Rørdledningen fra Mølladammen til Verksfossen

Bærums Verks elektrisitetsverk i Verksfossen ble flyttet og fikk øket kapasitet i 1939. Den gamle *møllademningen* fikk da påbygg i betong med vanninntak og uttak til rørdledning. Rørdledningen gikk hele tiden på eller i vestsiden av Lomma. *Demningen* med uttaksstuss er fortsatt synlig, og minst 53 av bærebukkene i betong som rørdledningen hvilte på langs Lommedalsveien før Vigfoss bru. Noen steder ligger det fortsatt spennbånd og jernbandasjer som holdt trespilene i rørdledningen sammen.

10 Vigfoss - hammerverket

Vigfoss ligger rett oppstrøms veibrua over Lomma, med fallhøyde 5 - 6 m. Her lå det *oppgangssag* tilhørende familien Krefting på 1600-tallet. Senere, men før 1720 ble det anlagt et *hammerverk* som smidde bl.a. sagblader til *oppgangssager*. Dette var presisjonsarbeide, og *hammeren* ble betraktet som "den beste hammer på Verket". Den ble tatt av flom i 1808, gjenoppbygget, nedlagt 1872. Den lå rett ved der MAXBO er nå, men det er ikke noen tydelige spor etter virksomheten i dag.

Vigfoss ved lav høstvannføring.

11: Bærums Verk

Dette er en samlebetegnelse for hele området hvor Bærums Verk, jernverket, hadde sin hovedvirksomhet med tekniske installasjoner, kontorer og boliger. På motsatt side av brosjyren kan du lese om Bærums Verks historie, 18 stedsbeskrivelser og se et mer detaljert kart over området.

